

ARCHITEKTURA

CZASOPISMO TECHNICZNE
TECHNICAL TRANSACTIONS
ARCHITECTURE

WYDAWNICTWO
POLITECHNIKI KRAKOWSKIEJ

2-A/2009
ZESZYT 10
ROK 106
ISSUE 10
YEAR 106

MAGDALENA MARX-KOZAKIEWICZ*

PRZEMIANY FUNKCJONALNO-PRZESTRZENNE MIAST I MIASTECZEK REGIONU KARPACKIEGO

FUNCTIONAL AND SPATIAL TRANSFORMATIONS OF TOWNS OF THE KARPATY REGION

Streszczenie

Małe i średnie miasta górskie i podgórskie tworzą charakterystyczne dziedzictwo kultury materialnej regionu Polski Południowej. Artykuł podejmuje temat przemian funkcjonalnych i przestrzennych, które znajdują odzwierciedlenie we współczesnym obrazie tych ośrodków. Zwrócono uwagę na konflikty, deformacje i zagrożenia wynikające ze zmian sposobu użytkowania i zagospodarowania terenów wybranych miast karpackich w nowej i najnowszej historii ich rozwoju.

Słowa kluczowe: miasta karpackie, dziedzictwo kultury materialnej, walory widokowe, funkcje, przemiany przestrzenne, zagrożenia

Abstract

Small and medium towns create the characteristic heritage of material culture of the Polish Karpaty area. The article deals with the theme of functional and spatial transformations which can be observed within their contemporary development. The alternations in the way of exploiting and shaping the above mentioned towns during the last decades are followed by numerous conflicts, deformations and threats.

Keywords: towns of Karpaty area, heritage of material culture, landscape values, functions, spatial development, threats

* Dr inż. arch. Magdalena Marx-Kozakiewicz, Instytut Projektowania Miast i Regionów, Wydział Architektury, Politechnika Krakowska.

Miejska sieć osadnicza obszaru Karpat polskich obejmuje w większości miasta małe oraz średniej wielkości¹. Pojedyncze duże ośrodki miejskie są położone na granicy regionu, na linii tzw. nasunięcia karpackiego. Usytuowanie większych i średnich miast jest zgodne z przebiegiem ważniejszych szlaków komunikacyjnych, który w omawianych terenach pokrywa się najczęściej z układem dolin górskich i rzecznych. Najwięcej miast średniej wielkości leży wzdłuż równoleżnikowych połączeń drogowych i kolejowych, łączących wschodnie i zachodnie rejony omawianego obszaru. Najmniejsze miasteczka i miasta, do 5 i 10 tys. mieszkańców, tworzą podstawową sieć miejskich jednostek osadniczych² o dość równomiernym rozmieszczeniu.

Niemal wszystkie miasta karpackie szczycą się historycznym rodowodem oraz układami urbanistycznymi i obiektami architektury wpisanymi do rejestru zabytków. Wiele z nich zachowało fragmenty tradycyjnej zabudowy (fot. 1), a niektóre – pojedyncze obiekty lub zespoły o unikatowej wartości. Takie miasteczka, jak: Lanckorona, Lipnica Murowana, Biecz, Stary Sącz czy Kalwaria Zebrzydowska wyróżniają się zespołami dawnej architektury o wysokiej randze historycznej i przestrzennej.

Fot. 1. Tradycyjna zabudowa o cechach regionalnych – Krościenko nad Dunajcem, ulica Zdrojowa (fot. A. Kozakiewicz)

Photo 1. Traditional regional buildings along Zdrojowa Street – Krościenko on the River Dunajec, (photo A. Kozakiewicz)

Specyfika miast górskich wynika z ich położenia. Malownicze, zróżnicowane wysokościowo otoczenie stwarza wyjątkową scenierię dla przestrzeni miejskiej. Trzeba tu zaznaczyć, że Karpaty polskie odznaczają się dużą różnorodnością ukształtowania poszczególnych pasm wchodzących w ich skład. Ta różnorodność tła krajobrazowego daje efekt niepo-

wtarzalności widoków poszczególnych miast. Sylwety miasteczek z ich historycznymi dominantami wież kościelnych i ratuszowych, wrośnięte w otaczający krajobraz, stają się charakterystycznymi komponentami pejzażu karpackiego.

Dawne układy miejskie w harmonijny sposób wpisują się w górski krajobraz, nie konkurując z nim. Tajemnica tej harmonii tkwi w skali i charakterze zabudowy i całych założeń oraz ich dostosowaniu do warunków miejsca. Nie bez znaczenia jest tu fakt, że w trakcie historycznego rozwoju prawie wszystkie miasta na omawianym obszarze były miastami małymi³.

Aż do ostatniej ćwierci XIX w. układy urbanistyczne miast karpackich trwają w swoich tradycyjnych zarysach i formach. W tym czasie, pod wpływem powstawania nowych połączeń komunikacyjnych i zakładów przemysłowych oraz większego wykorzystania walorów krajobrazowych i leczniczych, miasta górskie wchodzą w okres przemian funkcjonalnych i przestrzennych, których efektem jest zróżnicowanie ich wielkości, znaczenia i charakteru. Można tu wskazać dwa zasadnicze kierunki zmian związanych z rozwojem funkcji:

- przemysłu i usług,
- letniskowych i uzdrowiskowych.

Odrębną grupę stanowią miasteczka, które nie zyskują nowego bodźca do rozwoju, utrzymując swój dotychczasowy, rolniczy charakter, co w licznych przypadkach prowadzi z czasem do zatrzymania rozwoju, a nawet do utraty praw miejskich.

Przemiany układów przestrzennych omawianych miast do połowy XX w. przebiegają w postaci:

- uzupełnień w ramach dotychczasowych układów zabudowy lub ich kontynuacji na terenach z nimi sąsiadujących,
- poszerzania obszaru zainwestowania w związku z lokalizacją nowych elementów funkcjonalnych, takich jak: tereny i budynki kolejowe, produkcyjne czy zdrojowe.

Inwestycje kubaturowe i terenowe (budynki administracyjne, kulturalne, oświatowe, obiekty i tereny sportowe, letniskowe i uzdrowiskowe) tworzą ważne miejsca w przestrzeni miejskiej, przyczyniając się do wzbogacenia programu użytkowego i podniesienia rangi miast. Dotyczy to szczególnie ośrodków o najlepszej dostępności komunikacyjnej, pełniących rolę ośrodków obsługi w regionie, takich jak Nowy Targ, Nowy Sącz, Gorlice, czy tych o największej atrakcyjności przyrodniczej i krajobrazowej położenia, jak: Krościenko, Szczawnica, Krynica i in.

Formy zagospodarowania przestrzennego miast karpackich, należące do wspomnianego okresu rozwoju, pozostają w zgodzie z uwarunkowaniami naturalnego otoczenia. Miasta i miasteczka zachowują dotychczasowe proporcje i zwarty charakter przestrzenny.

Obecny stan omawianych miast znacznie odbiega od ich wcześniejszego obrazu. Podobnie jak duże miasta czy ośrodki miejskie położone w innych regionach kraju podlegają one, w ciągu ostatnich sześćdziesięciu lat, wielostronnym przemianom gospodarczym, społecznym, kulturowym, przestrzennym. Proces zmian dotyczy samych podstaw rozwoju i funkcjonowania miast i miasteczek, ich struktury przestrzennej i tożsamości.

Wśród zjawisk, które w negatywny sposób oddziałują na charakter rozwoju miast górskich od końca lat 40. do początku 90. należy wymienić:

- ograniczenie indywidualnej działalności gospodarczej i własności prywatnej połączone z wprowadzeniem przemysłu jako jednego z głównych źródeł zatrudnienia,

- forsowanie masowego budownictwa mieszkaniowego, wypoczynkowego i uzdrowiskowego o obcej skali, formie i rozluźnionym układzie,
- zastosowanie tzw. projektów typowych w realizacjach budynków jedno- i wielorodzinnych oraz usługowych,
- nadmierne rozprzestrzenianie się zabudowy połączone z zajmowaniem nieproporcjonalnie dużych powierzchni terenu, w porównaniu z potrzebami oraz zasięgiem dotychczasowych układów urbanistycznych, dla współczesnego zainwestowania,
- wprowadzanie ruchu kołowego, w tym przelotowego, w zabytkowe układy miejskie.

W efekcie zasygnalizowanych powyżej zmian tradycyjne zespoły urbanistyczne miast karpackich zostają, w znacznych nieraz fragmentach, zdominowane przez zabudowę niedostosowaną w gabarytach, formie i układzie do istniejącego krajobrazu kulturowego, co prowadzi do niszczenia walorów tych zespołów. Szczególnie negatywny wpływ rozwoju w postaci wstawiania obcych formalnie obiektów w układy historyczne oraz wypierania tradycyjnych form architektury lokalnej jest widoczny od lat 60. i 70.

Dwie ostatnie dekady przynoszą pewną poprawę ogólnej kondycji miast i miasteczek górskich regionu. Dotyczy to przede wszystkim aktywizacji funkcjonalnej, porządkowania fragmentów miast oraz odejścia od zabudowy opartej na projektach typowych.

Uruchomienie indywidualnej przedsiębiorczości przekłada się na rozwój różnorodnej działalności produkcyjnej oraz szerokiej gamy usług, sprzyjając ożywieniu wielu miast karpackich. Nowe funkcje, związane lokalizacją szkół wyższych w miastach średniej wielkości, takich jak: Nowy Sącz, Nowy Targ, Sucha Beskidzka, znacząco podnoszą rangę miast regionu. Władze lokalne oraz prywatni przedsiębiorcy wykorzystują szanse i możliwości rozwoju, opartego na wykorzystaniu walorów kulturowych i naturalnych omawianych terenów, stawiając na rozwój usług turystycznych.

W przestrzeni historycznych zespołów miejskich widoczne są działania mające na celu poprawę ich funkcjonowania i estetyki. Obejmują one prawie wyłącznie remonty i odnowę nawierzchni zabytkowych rynków. Przedsięwzięcia o bardziej kompleksowym charakterze, jak w Lanckoronie i Starym Sączu⁴, należą do wyjątków. Duże wątpliwości budzi, w niektórych przypadkach, sposób przeprowadzenia remontów zabytkowych budynków w należących do najcenniejszych zespołów historycznych miast karpackich, jak odbywa się to w Lipnicy Murowanej⁵.

Obecny okres wiąże się z intensywną działalnością inwestycyjną w postaci:

- budowy nowych, przebudowy lub rozbudowy istniejących obiektów usługowych, produkcyjnych i produkcyjno-usługowych,
- powstawania zabudowy mieszkaniowej indywidualnej, wielorodzinnej i pensjonatowej.

Charakterystyczne dla procesu przemian jest wstawianie nowych kubatur, często niedostosowanych w skali i obcych w formie, w istniejące układy urbanistyczne, w tym otoczenie zabytkowych centrów, tereny budownictwa jednorodzinnego, a także w tereny otwarte wokół miast, szczególnie wzdłuż dróg wylotowych. Do najbardziej niekorzystnych pod względem przestrzennym należą te ze wspomnianych inwestycji, które są lokalizowane w przedpolach widokowych zespołów zabytkowych (np. w Dobczycach) oraz na tle panoramicznych ujęć krajobrazu górskiego Karpat (nowa zabudowa apartamentowa rejonu Zakopanego).

Rozwój inwestycji przybiera często przypadkowe formy nie tylko za sprawą ich usytuowania czy gabarytów, ale także sposobu rozplanowania w strukturze miejskiej i otoczeniu miast (fot. 2) oraz ukształtowania detalu architektonicznego poszczególnych obiektów.

tów. Nawet kolorystyka stosowana przy budowie i remontach zabudowy indywidualnej narusza harmonię krajobrazu kulturowego.

Fot. 2. Nieuporządkowana, chaotyczna zabudowa wkracza na malownicze zbocza otaczające układ miejski Krościenka nad Dunajcem (fot. A. Kozakiewicz)

Photo 2. Chaotic, disordered forms of buildings on picturesque slopes surrounding the town of Krościenko on the River Dunajec (photo A. Kozakiewicz)

Niski stopień dostosowania nowych zespołów i obiektów do specyficznych warunków górskiego położenia i tradycyjnych układów miejskich skutkuje nieodwracalnymi zmianami w krajobrazie kulturowym miast karpackich, obniżając atrakcyjność tych ośrodków. Szczególnie widoczne, niekorzystne przeobrażenia przestrzenne następują w miastach o dynamicznym rozwoju opartym na lokalizacji funkcji i obiektów niedostosowanych do warunków i walorów ich usytuowania lub nadmiernej rozbudowie związanej z atrakcyjnością położenia.

W obecnej sytuacji prawnej walory miast położonych w Karpatach polskich nie są wystarczająco zabezpieczone przed niszczeniem. Brakuje stosownych uregulowań prawnych chroniących wartości architektoniczno-urbanistyczne oraz krajobrazowe miast i miasteczek górskich i ich otoczenia.

Przypisy

¹ W opracowaniach dotyczących osadnictwa miejskiego w Polsce przyjmuje się podział miast w zależności od liczby mieszkańców w zróżnicowanych przedziałach. Autorka opowiada się za różnicowaniem miast małych, średnich i dużych według podziału stosowanego m.in. przez Barbarę

Bartkowicz i Tadeusza Bartkowicza. Por. m.in.: B. Bartkowicz, T. Bartkowicz, *Problemy rewaloryzacji przestrzennej miast małych i średnich na przykładzie Polski Południowej*, [w:] *Rola i funkcja zespołów zabytkowych w rozwoju przestrzennym miast, aglomeracji i regionów*, Kraków 1989, s. 60-74, gdzie do miast małych zaliczono jednostki osadnicze o liczbie ludności do 10 tys., do miast średniej wielkości – odpowiednio do 100 tys. mieszkańców i do miast dużych – ośrodki przewyższające tę liczbę. Dla porównania Eugeniusz Bagiński proponuje wielostopniowy podział w ramach grupy małych miast i miasteczek, zaliczając wszystkie ośrodki o liczbie ludności do 50 tys. mieszkańców do zbioru miast małych. Por.: E. Bagiński, *Małe miasta w strukturze osiedleńczej Polski*, Wrocław 1998.

² Jak podkreśla Bagiński, małe miasta są ważnym ogniwem sieci osadniczej Polski. *Op. cit.*, s. 11.

³ Przykładowo, Nowy Targ liczył w 1880 roku 5 tys. mieszkańców, a Nowy Sącz, jako jedno z niewielu ludniejszych miast, przekroczył liczbę 10 tys. mieszkańców i liczył 11 200 mieszkańców. Por.: B. Bartkowicz, T. Bartkowicz, *op. cit.*, s. 63.

⁴ Por.: A. Wójtowicz, *Inwestycje współfinansowane ze środków unijnych w małych miastach o różnym charakterze*, Czasopismo Techniczne, z. 12-A/2006, Wydawnictwo PK, Kraków 2006, s. 299.

⁵ Dotyczy to zastosowania współczesnych, obcych stylistycznie, materiałów wykończeniowych, co niszczy autentyczność detalu architektonicznego i całych obiektów.

Literatura

- [1] Bagiński E., *Małe miasta w strukturze osiedleńczej Polski*, Wrocław 1998.
- [2] Bartkowicz B., Bartkowicz T., *Problemy rewaloryzacji przestrzennej miast małych i średnich na przykładzie Polski Południowej*, [w:] *Rola i funkcja zespołów zabytkowych w rozwoju przestrzennym miast, aglomeracji i regionów*, Kraków 1989.
- [3] Bartkowicz B., *Problemy małych miast Polski Południowej i ich aktualność*, Kraków 1999.
- [4] Koper K., *Krościenko – Grywałd, wspomnienie z Pienin*, Nowy Targ 2007.
- [5] Koper K., *Z dziejów Krościenka nad Dunajcem*, Nowy Targ 2006.
- [6] Modzelewska M., *Nowy plan dla Starego Sącza*, Urbanista, z. 1, Wyd. MK sc, Nowy Targ 2006.
- [7] Pawlak A., *Efekty przestrzenne inwestycji ze środków unijnych na przykładzie małych ośrodków miejskich na obszarze Polski Południowej*, Czasopismo Techniczne, z. 12-A/2006, Wydawnictwo PK, Kraków 2006, 279-284.
- [8] Węclawowicz-Bilska E., *Niektóre problemy ochrony przestrzeni kulturowej Karpat Zachodnich w świetle powstania Euroregionów: „Karpaty”, „Tatry”*, Zeszyty Naukowo-Dydaktyczne IPMiR, WA PK, z. 1, Kraków 1994–1995, 93-102.